

Світлана Павловська

провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії Гуманітарного інституту
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського
(м. Київ), Україна super-varkusha@ukr.net

ПОЛІТИЧНИЙ ДОПИТ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ДІЯЛЬНОСТІ ІДЕОЛОГІЧНИХ СТРУКТУР РСЧА

У статті розглядаються питання організації одного з головних напрямків діяльності ідеологічних органів РСЧА під час Другої світової війни. Робота з військовополоненими мала багатовекторний характер. Необхідність отримання даних суто оперативного характеру поєднувалася з можливістю проведення політичного допиту. Політичний допит як пропагандистський захід з використанням технологій психологічного впливу впродовж війни вдосконалювався з урахуванням набутого досвіду. Гнучке реагування армійських ідеологів на умови сприйняття німецькими військовополоненими радянських міфологем давало можливість удосконалювати заходи впливу на ворожі війська з метою переформатування їх світосприйняття.

Ключові слова: *військовополонені, пропаганда, ідеологічні органи РСЧА, політпрацівники, допит, політичний допит.*

Друга світова війна у 1941–1945 роках стала ареною жорстокого протиборства двох соціально-економічних систем. Боротьба двох ідеологій — радянської та нацистської була невід’ємною складовою ведення збройної боротьби. Під час війни ідеологічний і психологічний фактори перепліталися, однак ідеологічний фактор часто ставав головним. Від сильної ідеологічної мотивації війни, інтенсивності політико-морального виховання залежав морально-психологічний стан особового складу військ у цілому¹.

---

¹ *Сенявская Е.С.* Психология советского солдата в годы Великой Отечественной войны. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-sovetskogo-soldata>

Ефективність нацистської системи воєнно-політичного виховання базувалася на переможних діях збройних сил гітлерівської Німеччини, допоки стратегічна ініціатива була на боці німецького командування.

Радянська система ідеологічної вмотивованості базувалася на класовій боротьбі й необхідності захищати завоювання революції та нести визволення поневоленим робітникам і селянам усього світу.

Від самого початку війни радянський народ та, безпосередньо особовий склад Робітничо-селянської Червоної армії (далі — РСЧА), були схильними сприймати ворога відповідно тих смислових кліше, які були сформовані напередодні. Непереможна Червона Армія, мудрі полководці, класова свідомість радянських військ і впевненість у місіанській ролі носіїв комуністичної ідеології, повинні були стати основою для швидкої відсічі ворогу та визволення поневоленого німецькими імперіалістами селян і пролетаріату.

Радянський військовослужбовець був продуктом класової пролетарської ідеології. Ворог сприймався саме через призму об'єктивної необхідності класової боротьби. То ж з перших днів війни у роботі з полоненими німцями використовувався класовий підхід щодо необхідності відокремлювати від загальної маси ворогів класово свідомих представників робітничого класу та селянства.

Але ці погляди були ілюзорними. Реальні події достатньо швидко переформатовували свідомість радянських вояків. У своєму фронтовому щоденнику М.І. Березін записав наступні свідчення: «...20 липня 1941 року підпалюємо два танки. Беремо у полон трьох танкістів. Якими ж ми були наївними, коли намагалися під час допиту відчувати класову солідарність. Нам здавалося, що після наших бесід вони прозріють та будуть казати «Рот фронт!». Ми не знали сучасного німця-фашиста. А вони нажерлися нашої каші з наших же котелків, накурили з запропонованих їм наших кисетів. Із нахабною пикою, відригували нам в обличчя: «Хайль Гітлер!». Кого ми хотіли переконати в класовій солідарності — цих громил, які підпалюють хати, цих гвалтівників і садистів з губною гармошкою у роті, які вбивають жінок та дітей? Ми стали розуміти і з кожним днем боїв все більше переконуватися, що фашист тільки тоді стає свідомим, коли його б'єш»².

Перший досвід впливу на класову свідомість німецьких вояків був невдалим. Армійським ідеологам доводилось розуміти на самому початку війни хибність сформульованих ними напрямків діяльності з використання німецьких полонених як джерела інформації. Ставилось

---

² *Овчинникова Л.* Пишу перед боем // Комсомольская правда. — 1989. — 9 мая. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2017/>

завдання не лише здобути інформацію, а й перепропагувати полоненого. Необхідно було використання його класової свідомості для подальшої агітації вступу до Червоної Армії. Але революційний лозунг щодо направлення зброї проти своїх гнобителів не спрацював.

Таким чином, радянський офіційний ідеологічний стереотип сприйняття ворога відбився в пропаганді на війська супротивника, яка виявилася абсолютно неефективною. У 1943 р. німецький фельдмаршал Ф. Паулюс, перебуваючи у радянському полоні, свідчив: «Ваша пропаганда в перші місяці війни зверталася в своїх листівках до німецьких робітників і селян, одягнених в солдатські шинелі. Ви закликали їх складати зброю і перебігати в Червону Армію. Я читав ваші листівки. Чи багато хто перейшли до вас? Лише купка дезертирів. Зрадники бувають в кожній армії, в тому числі й у нашій. Це ні про що не говорить і нічого не доводить. І якщо хочете знати, хто найсильніше підтримує Гітлера, так це саме наші робітники і селяни. Адже вони привели його до влади і проголосили вождем нації. Це при ньому люди з околичних провулків, парвеню, стали новими панамі. Видно, у вашій теорії про класову боротьбу не завжди сходяться кінці з кінцями»³.

Розуміючи причини відсутності результатів, ідеологічні органи Червоної Армії проводили систематичну роботу щодо вивчення політико-морального стану гітлерівських вояків. Заходи щодо розкладання ворожих військ зсередини вимагали володіння інформацією стосовно готовності продовжувати збройну боротьбу, що передбачало створення конструкту мотиваційної складової.

Слід враховувати той факт, що ідеологічна робота серед особового складу ворожого війська теж проводилася з боку відповідних структур гітлерівського воєнного командування. Націонал-соціалістичне виховання у гітлерівських військах було орієнтовано не на класову солідарність, а на німецьку винятковість, національно-расову й державну перевагу Німеччини. Тому класовий підхід під час допитів гітлерівців було припинено і заходи впливу на свідомість німецьких вояків удосконалювались у інших напрямках. Так, допит, який проводився з метою отримання оперативної інформації, та процес політичної переорієнтації й спонування до колоборанської діяльності стали сприйматися як два різні, але взаємопов'язані процеси в рамках проведення допиту.

Робота щодо організації агітаційно-пропагандистської діяльності серед німців з боку армійських ідеологів РСЧА почала носити науководосліджувальний характер з елементами систематичних соціологічних

---

³ Бланк А., Хавкин Б. Вторая жизнь фельдмаршала Паулюса. — М.: Патриот, 1990. — С. 173.

опитувань. Формально алгоритми цієї діяльності були відпрацьовані ще у довоєнний період. 12 жовтня 1940 року вийшла у світ Директива № 267 Головного політичного управління Червоної Армії. В Директиві йшлося про те, що в умовах війни газети, листи й документи противника, підібрані на полі бою, матеріали допитів і листи полонених вояків, радіо-перехоплення іноземних станцій, інформація ТАРС, статті центральної радянської преси, та, врешті-решт, матеріали розвідорганів і оперативних відділів штабів є важливими джерелами для газет і листівок, призначених для військ противника⁴.

Постійне вивчення політико-морального стану військ противника в конкретний момент збройної боротьби було також невід'ємною частиною розвідницької діяльності. Допити військовополонених щодо морально-політичного стану, як і інші види допитів не були шаблонними з одного боку. З іншого боку, керівними документами передбачався алгоритм опитування відповідно до встановленої форми. Допит повинен був проводитися у зрозумілій та адаптованій під конкретного військовополоненого формі.

Допит військовополоненого або перебіжчика проводився в першу чергу офіцерами-розвідниками. Після завершення допиту начальником розвідки військовополонений або перебіжчик передавався іншим органам та зацікавленим представникам інших родів військ і спеціальних військ⁵.

Оцінка політико-морального стану була обов'язковою складовою повного допиту полоненого. У сучасних джерелах з даної тематики йдеться про те, що помилково вважати з'ясування політико-морального стану суто прерогативою ідеологічних структур РСЧА. Офіцер-розвідник під час допиту завжди ставив питання щодо стану дисципліни у військах противника. Він повинен був критично відноситись до оцінки отриманих повідомлень, більш того, він повинен був вміти відокремлювати суб'єктивну точку зору від об'єктивної характеристики становища ворожих сил. Оцінка політико-морального стану противника була серйозним і відповідальним завданням, яку потрібно було вирішувати не як погоню за сенсаційною новиною, а лише на підставі серйозного аналізу фактів⁶.

Одна з перших директив Головного політичного управління на початку війни зобов'язувала воєнні ради та начальників політорганів зосередити увагу на трьох суттєвих моментах, які характеризували становище

---

⁴ Опыт работы (Бюллетень ГлавПУРККА). — 1946. — № 1 (34). — С. 5.

⁵ Допрос военнопленных www.VRAZVEDKA.ru 2003 г. — С. 10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vrazvedka.ru/main/learning/vopros-ob/archive-pdf/surin.pdf>

⁶ Там же. — С. 82. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vrazvedka.ru/main/learning/vopros-ob/archive-pdf/surin.pdf>

у ворожому війську. По-перше, це збір даних про настрої вояків, по-друге, отримання інформації про втрати, які зазнала їх частина, і по-третє, з'ясування ситуації щодо подій на батьківщині⁷.

Під час складання інформаційних повідомлень про дані щодо політико-морального стану ворога необхідно було наводити в якості доказової бази конкретні факти свідчень. У перші роки війни в кожному інформаційному повідомленні після даних про листівки, їх кількість, тематику та способи постачання до районів розташування ворога, та інші форми пропагандистської діяльності, розміщувалися дані допиту військовополонених. Це були вибіркові відомості, які відповідали потребам органів політуправління у складанні загальної картини психологічної готовності гітлерівців продовжувати збройну боротьбу.

У 1944 році в інформаційних звітах свідчення полонених німців вже починають з'являтися на першому місці. Так, в інформаційному повідомленні № 275 від 19 червня 1944 року першою розміщено інформацію про оточення німецьких частин у районі м. Броди. У звітному документі наведено лише фрагмент допиту з відповідним фактажем про настрої солдатів 349 дивізії, яка опинилась в оточенні радянських військ. Так унтер-офіцер 3 роти 913 полку Віктор Грос, полонений 15 липня, дав наступні свідчення: «Ми весь час очікували російського наступу. Про це нас постійно сповіщали офіцери штабу батальйону. Солдати розгубилися, коли 14 липня почалася артпідготовка. Після неї на нас пішла російська піхота, а потім танки. Уся рота розбіглася, а я здався у полон. Нам вже було відомо, що росіянами взяті Мінськ, Вітебськ, Вільно та інші міста. Солдати вважали, що становище Німеччини ставало загрозливим. Адже від Вільно до Пруського кордону залишилося не більше 100 кілометрів. Розмови про нову таємну зброю ведуться лише для того, аби підняти нам моральний дух»⁸.

З цього фрагменту ставало зрозумілим, що успішні наступальні дії Червоної Армії із використанням артилерії та танків були головним фактором деморалізації німецьких вояків. Агітаційно-пропагандистська робота РСЧА серед ворожого війська щодо інформування про переможне просування радянської армії давала свої результати. Про це говорить обізнаність вояків про визволені міста та наближення радянських підрозділів до Пруського кордону. І останній факт, який став відомим з цих показів стосується особливостей проведення ідеологічних заходів з боку

---

⁷ *Бурцев М.И.* Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) / Авт. кол. под рук. М.И. Бурцева. — М.: Воениздат, 1971. — С. 47.

⁸ Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 972, арк. 101.

гітлерівських ідеологічних структур у цей період. Оскільки переформатувати реальність не було можливості, то серед ворожого війська розповсюджувалася інформація про нову таємну зброю, яка дозволить докорінно змінити ситуацію на фронті найближчим часом. Але, в даному випадку, віртуалізація подій не мала жодних підстав для формування відповідної мотивації дій.

У процесі аналізу й підготовки матеріалів для ознайомлення та прийняття керівництвом політорганів рішень отримана інформація систематизувалася за наступними розділами: ідеологічна підготовка німецької армії до війни проти СРСР; ставлення вояків до війни проти СРСР; стан речей у тилу; вплив радянських листівок на моральний стан гітлерівських вояків⁹.

У подальшому, під час накопичення даних, перелік тем, які ставали джерелом інформації для армійських ідеологів, значно розширився. На початку жовтня 1941 року було відпрацьовано докладний перелік відомостей, які необхідно було з'ясувати. Близько сотні різних питань були структуровані у три великих розділи: стан німецької армії; становище у німецькому тилу; політичні настрої солдат та офіцерів противника¹⁰.

До кожного розділу потрібно було мати перелік підпунктів, які давали можливість систематизувати більш ретельно отриманий матеріал. Так, під час аналізу становища в армії противника, передбачалося зосередити увагу на з'ясуванні наступних питань: побутові умови та ідеологічна робота серед вояків; взаємовідносини між солдатами й офіцерами; взаємовідносини між солдатами; стан дисципліни; діяльність таємної агентури в армії¹¹.

Під час аналізу ситуації в тилу противника потрібно було з'ясувати: матеріальний стан вояків до призову у збройні сили; сімейний стан і становище їх сімей у довоєнний період; стан їх сімей в умовах війни; їх думку стосовно політичної ситуації в країні¹².

Подібний алгоритм систематизації здобутої інформації стосувався також і роботи армійських ідеологів під час допитів вояків країн-союзниць гітлерівської Німеччини.

Ці дані становили змістовну основу для агітаційно-пропагандистської роботи серед ворожого війська з метою його деморалізації та розкладання з середини. Здобутий фактаж активно використовувався у листівках, ру-

---

⁹ *Бурцев М.И.* Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) / Авт. кол. под рук. М.И. Бурцева. — М.: Воениздат, 1971. — С. 47.

¹⁰ Там же.

¹¹ *Бурцев М.И.* Указ. соч. — С. 48.

¹² Там же.

порних зверненнях, друкованих виданнях, розрахованих на гітлерівських вояків, які продовжували чинити опір практично до кінця війни.

Але написання текстів і публікацій інформаційних матеріалів було недостатньо. Не менш важливим було вирішення питання щодо доставки агітаційно-пропагандистської продукції у стан ворога. А для цього потрібно було володіти даними щодо розташування частин, протяжності лінії фронту і глибини оборони. Потрібна була інформація стосовно роду військ, національного складу військової частини та рідної мови більшості вояків цієї частини. Агітаційні матеріали призначалися конкретній військовій частині. Ці відомості політичні структури РСЧА отримували у розвідувальних органах.

Для проведення масштабних заходів впливу на свідомість військ противника окрім даних, конкретизованих під визначені сегменти цільової аудиторії, потрібно було мати загальну картину про всі сторони застосування ворожих сил. Розробка концептуальних напрямків оцінки можливостей здійснення психологічного впливу на військовослужбовців гітлерівської Німеччини з використання відповідного інформаційного продукту. Тож, окрім конкретної, предметної діяльності з прив'язкою до зазначених вище елементів, постала необхідність щодо наукового підходу з відпрацюванням концепцій діяльності політорганів РСЧА.

У загальному розумінні необхідно було мати відомості та проаналізувати ситуацію стосовно:

1. Протиріч, які існують у частинах ворога; фактів незадоволення значними втратами особового складу, нестачею зброї та боєприпасів, некомпетентністю командування, поганого ставлення до підлеглих, недостатнього грошового утримання, неякісного однострою, несвоєчасної доставки пошти та поганого медичного обслуговування. Крім того, необхідно було володіти причинами такого становища.

2. Морального духу та боєздатності армії в цілому та безпосередньо до конкретних місць розташування ворога на конкретних ділянках фронту в кожний окремо взятий момент, настроїв окремих офіцерів та солдат.

3. Напрямок ідеологічної обробки солдат з боку командування та її впливу на особовий склад.

4. Результативності та ступеню впливу радянської пропаганди та агітації на солдат і офіцерів противника¹³.

Тобто ми можемо говорити про повноцінні соціологічні опитування серед визначеної цільової аудиторії. Поєднання інформації, яка цікавила політичні органи Червоної Армії з відомостями, які були об'єктом уваги з боку розвідників, давало можливість зробити оцінку ситуації з наймен-

---

¹³ Бурцев М.И. Указ. соч. — С. 49.

шою похибкою. Крім того, перевірка ефективності усіх форм пропаганди противника серед військ ворога стала одним з найважливіших завдань роботи політорганів з вивчення противника. На підставі зроблених висновків доволі часто вносилися корективи у форми та методи пропагандистської роботи.

У сьомому відділі Головного політичного управління Червоної Армії існував спеціальний відділ інформації про противника. Зібрані матеріали систематизувалися, аналізувалися. Відповідні висновки надавалися командуванням об'єднань та з'єднань. Командування РСЧА високо оцінювало роботу у даному напрямку діяльності, про що свідчить одна з Директив з розвідки Генерального штабу. В ній йшлося про те, що тільки за умови тісного спілкування та спільної роботи офіцерів розвідників з представниками політичних органів Червоної Армії можна дати ясну та чітку картину політико-морального стану військ противника.

На початку липня 1941 року до Головного політичного управління надійшли перші протоколи допитів німецьких солдатів, унтер-офіцерів та офіцерів, взятих у полон. Показання цих полонених, їх листи були одразу використані в пропагандистських заходах як серед особового складу Червоної Армії та населення (викладені в повідомленнях Радінформбюро й опубліковані в радянській пресі), так і в пропаганді серед військ противника.

Так, у листівці «Вісті з Радянської Батьківщини» («Вести с Советской Родины»), яка друкувалася для розповсюдження на окупованих німцями територіях, 4 грудня 1941 року було надруковано текст «Сповідь одного німецького куроцапа»: «Німецький солдат Ортвін Буковскі написав листа своїм батькам. Лист потрапив до наших рук. І от що в ньому було написано. Якщо ми проходимо через селища, ми вбиваємо свиней та курей і звалюємо їх на нашу кухню. І якщо росіян не дуже жорстоко стріляють, то ми в себе у відділенні заколюємо свиню. Тільки от хліба мені не вистачає. Тонкі скибочки мене не задовольняють. От якраз хліба немає можливості організувати. Але по курям та свиням я тут не сумую. Днями, я вже у темряві роздобув в одному сараї 9 курей за один раз. Тоді була можливість три курки з'їсти за один день та дві з них за один раз. Не так давно ми з моїм товаришем закололи свиню. Були 8 разів обстріляні з російської протитанкової гармати. Але свиню все одно злопали». Така сповідь одного куроцапа, за яким ідуть інші. А вони заберуть і худобу і врожай і землю. І є засіб позбавитися всього цього. Усім разом піднятися на боротьбу із загарбниками і всіх їх знищити!»¹⁴.

Цей фрагмент дає можливість зрозуміти, що факти так ретельно змальовувалися лише задля того, щоб сформувані певну мотивацію в

---

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 56, оп. 1, спр. 9, арк. 10.

громадян, які опинились на території, окупованій ворогом. Відповідні гасла-заклики до конкретних дій у боротьбі із загарбниками супроводжували подібні тексти.

Однак, на початку війни більшість політпрацівників ще не вміли аналізувати дані допитів та отримувати інформацію, яку необхідно було використовувати у пропагандистських заходах.

В умовах обмеженого часу було відпрацьовано спеціальну інструкцію, затверджену начальником Головного політичного управління РСЧА 3 жовтня 1941 року. В основу інструкції було покладено досвід перших трьох місяців війни. Чітко сформульовані завдання політичного допиту, що передбачало: з'ясування політичного та морального стану опитуваних і з'ясування політико-морального стану, у якому проходив службу полонений. Також потрібно було встановити сутність, форми та методи ідеологічної обробки солдатів, отримання відомостей про вплив радянської пропаганди на війська та тил противника. Здійснення морального та політичного впливу на військовополонених з метою викриття нацизму та завоювання симпатій до Радянського Союзу у соціально близьких елементів. Збір матеріалів та відомостей, які можуть використовуватись для пропаганди серед військ і населення противника почали називати політичним допитом.

В інструкції зазначалося, що політичний допит здійснюється політпрацівниками дивізій, армій і фронтів, які знають відповідну іноземну мову й допущені до цієї роботи розпорядженням начальників політичних управлінь фронтів. У випадку необхідності на допомогу могли залучатися кваліфіковані перекладачі.

Інструкцією було встановлено, що допит здійснюється виключно індивідуально під час усної співрозмови. Письмові пояснення можуть бути затребувані у військовополонених лише після закінчення усного опитування. Якщо була група військовополонених, то одразу наказувалося відокремлювати офіцера від солдат щоб уникнути тиску з боку офіцерів і в першу чергу допитували саме солдатів. Далі — молодших командирів і лише потім офіцерів.

До інструкції було прикладено розроблену схему допиту з питаннями. Перш ніж почати з'ясовувати інформацію про частину, необхідно було отримати інформацію про особисті дані військовополоненого (прізвище, ім'я, дату народження, національність, військовий чин, або звання, партійність, рід занять до вступу на військову службу, сімейний стан). Дана схема допиту була розрахована на рядового німецького солдата або молодшого командира (до фельдфебеля включно), які походили з робітників і селян.

Кожний факт зниження рівня політико-морального стану армії та тилу фіксувався з подробицями та максимально точно: хто, що, кому та де сказав, що зробив і за яких обставин.

Політичні допити військовополонених проводилися переважно у політичних відділах армій. У політичних відділах дивізій політичний допит проводився у скороченому вигляді. Тут з'ясовувалися лише загальні демографічні дані про військовополонених. Крім того встановлювалися обставини взяття у полон (взято у полон силою зброї, або є перебіжчиком). На полонених перевірялись результативність агітаційних заходів, проведених політорганам на даній ділянці фронту (відгуки про листівки та програми усного сповіщення)

Політичний відділ армії здійснював свої допити у повному обсязі. Політуправління фронту проводило вибіркового допит найбільш цікавих полонених, а також так звані контрольні допити, аби перевірити якість допиту у підлеглих органах.

Крім того, працівники Головного політичного управління РСЧА виїздили у табори для військовополонених, де були широкі можливості для більш глибокого вивчення питань.

Одним із показових прикладів у цьому плані є робота із статусним полоненим командувачем 6-ї армії, генерал-фельдмаршалом Ф. Паулюсом. З ним доволі довго спілкувалися щодо співпраці й лише у серпні 1944 року, того дня, коли в Берліні за наказом Гітлера був повішений генерал-фельдмаршал фон Вітцлебен, Ф. Паулюс заявив про свій вступ у боротьбу з Гітлером. У своєму виступі на радіо колабораціоністської структури «Вільна Німеччина» він зазначив: «Події останнього часу зробили для Німеччини продовження війни рівнозначним безглуздою жертви. Для Німеччини війна програна. У таке становище країна потрапила в результаті державного і військового керівництва Адольфа Гітлера»¹⁵. Він поклав провину за всі воєнні невдачі на А. Гітлера і звинуватив його у воєнній поразці. Генерал-фельдмаршал у своїй промові не лише озвучив проблему, але й змалював можливості виходу з неї і проінформував слухачів про єдину, на його думку, перспективу для німецького народу.

У радіовиступі він наголошував: «Методи поводження з населенням в зайнятих областях з боку частини уповноважених Гітлера сповнюють огидою кожного справжнього німця і викликають у всьому світі гнівні закиди на нашу адресу. Якщо німецький народ сам не зречеться цих дій, він буде змушений нести за них повну відповідальність. Німеччина повинна відректися від Адольфа Гітлера і встановити нову державну владу, яка припинить війну і створить нашому народові умови для по-

---

¹⁵ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://histrf.ru/uploads/media/artworks_object/0001/02/73184c3f22e47b731c24aa5759c2c6329100pdf

дальшого життя і встановлення мирних, навіть дружніх відносин з нашими теперішніми противниками»¹⁶.

У день виступу Ф. Паулюса на радіо, Берія доповів Сталіну про звернення «До німецького народу і військовополонених офіцерів і солдатів, які знаходяться в СРСР» і надав Сталіну німецький оригінал і російський переклад документа.

Виступ Ф. Паулюса отримав широкий відгук у Німеччині. На нацистське керівництво заява Паулюса справила настільки глибоке враження, що зовнішньополітичній розвідці В. Шелленберга було доручено провести ідентифікацію його підпису під зверненням про приєднання до руху «Вільна Німеччина», як і підписів інших німецьких генералів, які долучилися до цього руху. Експертиза встановила безумовну дійсність підписів¹⁷.

У даному випадку йдеться про роботу із знаковими особами, так званими лідерами думок, довіра до яких була високою і беззаперечною. Успіх у перемовинах з Ф. Паулюсом став показником діяльності армійських ідеологів, які змогли схилити до співпраці авторитетного воєнного високопосадовця. Взагалі, під час допиту представників різних військових прошарків, потрібно було використовувати різні схеми. Серед армійських фахівців з політичного допиту були такі, які мали спеціалізацію у спілкуванні з військовослужбовцями з частин СС та польової жандармерії.

Для подальшої роботи з інформацією, отриманою під час допитів, потрібно було вміти скласти протокол. Техніці складання протоколів приділялася значна увага. В інструкції зазначалося, що власні імена та географічні назви пунктів і підприємств записуються як російською, так і мовою військовополоненого. Аргументація військовополоненого з головних політичних питань (переважно аргументи проти фашистського режиму та розбійницької війни) слід занотовувати особливо ретельно. Під час допиту солдатів уникати загальних висновків та оцінок¹⁸.

Однак, не всі вимоги у даному виді діяльності завжди виконувались. Після потрапляння у полон бранці доправлялися у табори для військовополонених. Там з ними продовжувалася робота. Не вдалося, наприклад, налагодити систематичне пересилання протоколів первинного допиту у табори військовополонених. Деякі військовополонені, користуючись даною ситуацією, приховували обставини, за яких вони опинилися у полоні.

---

¹⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://histrf.ru/uploads/media/artworks_object/0001/02/73184c3f22e47b731c24aa5759c2c6329100pdf

¹⁷ Там же.

¹⁸ Бурцев М.И. Указ. соч. — С. 50.

Більш того, вони замовчували реальні факти, аби не нести покарання за скоєні злочини. Було достатньо випадків, коли в умовах великої кількості бранців, проводилися групові допити, до того ж офіцерів допитували першими. Грубо порушувались вимоги інструкції¹⁹.

Ще одна проблема носила суто технічний характер. За відсутності необхідної техніки, а також у випадку захоплення в полон великої кількості військовополонених, не завжди вдавалося сфотографувати кожного військовополоненого, всупереч вимогам інструкції.

Доволі часто полонені повідомляли неповні відомості. Іноді це траплялося з причини неволодіння інформацією, а частіше навмисно. В одних випадках вони свідомо замовчували слабкі сторони своєї частини, в інших маючи бажання «задовольнити» того, хто допитував, або побоюючись викликати невдоволення, говорили те, що від них бажали почути. Завдання того, хто проводив допити полягало в тому, аби відокремити те, що заслуговувало на довіру від сумнівних і неправдивих фактів. Саме задля цієї мети заздалегідь потрібно було готуватися до допиту. Вміле його проведення із подальшим відокремленням інформації, яка заслуговувала на увагу шляхом порівняння її з даними, отриманими від інших полонених.

Згодом, політпрацівники накопичили великий досвід політичного допиту військовополонених і користувалися наступним алгоритмом цього виду діяльності:

1. Перед допитом знайомилися із даними розвідки.
2. Ретельно готували план майбутнього допиту.
3. Вміло формулювали запитання під час допиту.
4. Проявляли розумну наполегливість та гнучкість у проведенні допиту.

У протоколах відповідним чином оформлювалися усі відомості, отримані під час допиту.

Робота політичних органів з проведення політичного допиту постійно обговорювалася на армійських, фронтових і Всеармійських нарадах співробітників пропаганди. Так, на першій Всеармійській нараді у квітні 1943 року відзначалося, що, хоча головні задачі та прийоми політичного допиту військовополонених вже сформувалися, допити частіше всього проводяться негрунтовно, невміло, дають багато поверхової інформації про противника²⁰.

Пізніше, коли почалися великі наступальні операції радянських військ, кількість полонених почала суттєво збільшуватися. Головне полі-

---

¹⁹ Бурцев М.И. Указ. соч. — С. 50.

²⁰ Там же.

тичне управління Червоної Армії в директиві від 7 квітня 1944 року зобов'язало політоргани різко змінити систему політичного допиту. Відтепер необхідно було зосередити увагу на виявленні яскравих прикладів про міць та успіхи Червоної Армії, про поразки гітлерівських військ, прорахунки німецького командування. Потрібні були приклади та факти, які свідчили б про ситуацію у німецькому тилу та в окупованих фашистами країнах, про настрої населення на окупованих територіях і про стан оборони противника на Заході. Так, в одному з інформаційних повідомлень у 1944 році наводяться дані, отримані від старшого сфрейтора Пауля Гіста зі штабної роти 28 мотополку 8 танкової дивізії, якого було взято у полон 8 липня 1944 року. Він говорив наступне: «Росіяни доволі швидко пересуваються уперед, тому що у нас мало артилерії та авіації. Усі наші сили знаходяться на Заході. Але ж англійці просуваються дуже повільно. І взагалі, англійського солдата не можна ні в якому разі порівнювати із російським. Саме тому усі сили потрібно мати тут, де нам загрожує смертельна небезпека. Якщо ж ці сили не передислоковані, значить їх взагалі не існує»²¹.

Слова полоненого гітлерівця свідчать про страх та панічні настрої в його частині у зв'язку з успішними та активними наступальними діями радянських військ. Німецькі вояки намагалися повірити у виправдання щодо необхідності бойового застосування на Заході. Але елементарний аналіз ситуації з їх боку давав підстави для сумніву в правдивості інформаційних потоків-виправдань з боку німецької пропаганди.

В останні місяці війни найбільш поширеним став колективний допит, який раніше заборонявся, але наприкінці війни було відпрацьовано інший алгоритм його проведення. Наприклад, ставилося запитання одному з полонених, а всі інші повинні були доповнювати його відповідь²². Тож упродовж короткого часу вдавалося отримати картину, яка відображувала думку групи вояків. Відпрацювання колективної думки давало можливість опитати групу полонених одночасно. Крім того, задаючи відповідно сформульовані запитання, можна було отримати відповіді, які підводили до висновків суто пропагандистського характеру. Спрямовувати у визначеному ідеологічному напрямку групу людей набагато легше, ніж працювати поодиноці у ситуації, коли реальні бойові дії були головним базисом для зміни світоглядної системи.

У той же час почало широко застосовуватись анонімне анкетування. До формування запитальників підходили з певною особливістю. Питання склалися таким чином, аби унеможливити односкладові відповіді на

---

²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 972, арк. 103.

²² Там же.

кшталт «так» чи «ні». Питання ставилися так, аби полонений розповів не лише про подію, а й про всі обставини, з нею пов'язані. Це дозволяло робити більш точні висновки про факти, давати їм адекватну оцінку та збільшувати рівень довіри цільової аудиторії до пропагандистських матеріалів з цією інформацією.

Подібні соціологічні дослідження використовувалися для опитувань військовополонених у таборах з початку війни. Однією такою анкетною в 1941 році було охоплено 274 особи, а іншою у 1942 році 586 осіб²³.

Але масовим цей захід став у 1945 році. Анонімне анкетування мало цільовий характер. Наприклад, подібний захід був використаний для з'ясування думки військовополонених про радянські агітаційні листівки, які розповсюджувались у військах противника. У даному випадку кожному учаснику анкетування вручався комплект пронумерованих листівок (10–12 найменувань) та анкета. У ній він повинен був викласти свою думку про листівки із своїми зауваженнями. Цей метод дозволяв прогнозувати поведінку гітлерівців як реакцію на радянську пропаганду²⁴.

Таким чином, розглянувши даний матеріал, є підстави для наступних висновків:

Діяльність по деморалізації військ ворога та спонукання до припинення збройної боротьби почала проводитись з перших днів війни.

Перший досвід впливу на свідомість ворожих вояків був невдалим через відсутність навичок вивчення особливостей сприйняття радянських міфологем представниками іншої світоглядної системи

З метою створення відповідного інформаційного продукту потрібно було мати справу із даними, здобутими під час допитів військовополонених.

Робота з військовополоненими мала багатовекторний характер.

Повний допит передбачав як отримання інформації оперативного характеру так і проведення політичного допиту. Обидва напрямки передбачають окрему спеціалізацію діяльності.

Політичний допит в переважній більшості — захід пропагандистського характеру. Його комплексність передбачала отримання інформації, на підставі якої визначався спосіб роботи з військовополоненим відповідно до його статусу, національності, сімейного стану та політичних поглядів.

Алгоритми проведення пропагандистських заходів трансформувалися відповідно до зміни ситуації на фронтах і переходу стратегічної ініціативи до РСЧА.

---

²³ Бурцев М.И. Указ. соч. — С. 53.

²⁴ Там же.

Відпрацьовані під час Другої світової війни заходи інформаційно-психологічного впливу на ворожі війська не втратили своєї актуальності і сьогодні. Вони залишаються об'єктом для вивчення фахівцями різних дисциплін. Будь-які заходи пропагандистського характеру під час війни будуть успішними в разі їх відповідності реальному становищу на фронтах.

REFERENCES

Blank, A., & Havkin, B. (1990). *Vtoraja zhizn' fel'dmarshala Pauljusa*. Moscow: Patriot. [in Russian].

Burcev, M. I. (1971). *Politicheskaja rabota sredi vojsk i naselenija protivnika v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1945)*. Moscow: Voenizdat. [in Russian].

Ovchinnikova, L. (1989). Pishu pered boem. *Komsomol'skaja pravda*. 9 maja. Retrieved from <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2017/> [in Russian].

Senjavskaia, E. S. (n. d.). Psihologija sovetskogo soldata v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-sovetskogo-soldata> [in Russian].

Svetlana Pavlovskaya,
leading researcher Research Laboratory
Humanitarian Institute National University
of Defense of Ukraine the name of Ivan Chernyakhovsky
(Kyiv) Ukraine super-varusha@ukr.net

POLITICAL INTERROGATION OF GERMAN PRISONERS OF WAR IN THE TIME OF THE SECOND WORLD WAR AS A MULTI-VECTORAL ACTIVITY OF THE RED ARMY IDEOLOGICAL STRUCTURES

The article deals with the organization of one of the main areas of activity of the ideological organs of the Red Army during the Second World War. Work with prisoners of war was multi-vectoral. The need for receiving operational information was combined with the possibility of conducting political interrogation. Political interrogation as a propaganda measure using technologies of psychological influence during the war, improved on the basis of experience. Flexible reaction of the army ideologists to the conditions of perception of the German prisoners of war by the Soviet mythology gave an opportunity to improve the measures of influence on enemy forces in order to reformat their worldview/

Keywords: *prisoners of war, propaganda, ideological structures of the Red Army, interrogation, political interrogation.*